

SZEMPONT

DÉR ZOLTÁN

AZ ÍRÓ VIRTUSA

„Nem olyan könnyű a művészt eltiporni, hirdetik ezek a tökéletes semmiségek — írja Németh László Kosztolányi apró cikkeiről. — Itt a mi példánk! Az író, ha kenyeret akar, az újság szörnyetegével kerül szembe. Az újságnak nincs szüksége arra, amit a költő csinálni szeretne; ő maga szabja elé feltételeit; kimér egy húsz centi hosszú, öt centi széles helyet s ráförmel: tessék kitölteni. S az írók egy része izzad, ízetlenkedik, elzüllik ebben a kedvetlenül csinált rovatocskában; a másik tiltakozik, koplal és lemond az olvasóról. Kosztolányi azonban vérbeli művész s azt gondolja, ha az ördögnek elég volt egy fa, a költőnek is elég lesz egy újság-zug. Hozzáigazodik a kerethez, műfajt teremt a szükségből, megneemesíti a megalázót, üzleti tilalmak, barbár korlátok lefricskázása közben teremt meg legtökéletesebb műveit.”
(*Két nemzedék*. Budapest, 1970. 120—121.)

Elnézést kérek a hosszú idézetért, de a nevezetes passzust több joggal aligha lehetne citálni, mint Domonkos István *Redőny* című kötete kapcsán. (Forum, 1974). Sőt azt hiszem, irodalmunkban — Németh István *Zsebtükörje* mellett — ez a második újságicikkgyűjtemény, mely a szükségét úgy váltja kis remekművekre, ahogy Kosztolányi a maga kényszereit. Megszorításként ehhez mindössze annyit kell hozzátennünk, hogy Domonkos kényszerei korántsem lehettek olyan barbár korlátok, mint amelyenkről Németh László ír, sőt — ha hinni lehet a vonatkozó irodalomnak — Kosztolányi lehetőségei is jobbak voltak. Aztán — hogy a párhuzam senkit félre ne vezessen — azt is jelezhajunk, Domonkosnak nem ezek a cikkei a „legtökéletesebb” művei, sőt ez a gyűjtemény legjobb darabjaihoz képest is egyenetlen színvonalú — ahogy Kosztolányi újságírói termésében is sok a jelentéktelen darab.

Míndez azonban nem teheti kétségessé, amit erről a gyűjteményről előbb leírtunk. Éppen ezért érdemes figyelmesebben is megnézni, minek köszönheti a szerző, hogy neki sikerült.

Egyetlen mondattal erre nemigen lehet válaszolni, de hogy legtöbbet az éber figyelemnek és a tényeket árnyaltan és pontosan rögzítő szépírói tehetségének köszönhet, az nagyon valószínű. Az újságíró ritkán ír pusztán azért, mert valamit érdekesnek talál; az újságíró többnyire határozott cél

sarkallja, kötelezi. Domonkost mindig a látvány, az emberi akcentus különösége indítja írásra. Ehhez persze íróként kell látni és rögzíteni is, tehát nemcsak pontosan, hanem úgy, ahogy más nem láthat, hogy érzékletesen jelenjen meg az, amiről szó van.

Persze, hisz ezt már az óvodások is tudják — vethetik ellenem. De ha emlékeztetek arra, hogy mindezt 5×20 centi térségben kell megoldani, már sejthető, milyen bravúrra kényszerül itt az író, hogyan kell a leírás és a képzelet által hálójába fogott képeket elegyíteni. Milyen szelekció, milyen metaforikus sűrítés révén hozhatja éppen azt, amit akar.

Van ennek a kötetnek egy érdekes darabja. Címe: *Sörhabban*. Ebben iskolás tisztasággal lehet fölsmerni az írói bravúr összetevőit. Egy pillanatképpel kezdődik: szerzőnk és barátai az Újvidék Áruház büféjében ülnek. A kép szűkszavú, vázlatos, éppen csak jelzi a környezetet. Bárki megírhatta volna. Aztán a társaságra tér, azon belül a lányokról ír néhány mondatot. Az első olvastán még gyanakszunk: hát ez az író is ilyen olcsón akar kifizetni bennünket? „A lányok frissen mosott hajában napsugarak játszadoztak...” A folytatás azonban ezt a részletet is hitelesíti, mert a mikroszkopikus látás a szemlélet személyes árnyalataival prezentálja a látványt: „...hajválasztékuk tiszta vályújában a hajszálak árnyékának finom rácsszerkezetét bámultam.”

Hogy a megfigyelő és a költő összefogott, azt már ez a példa is sejteti. Mikor pedig az ünnepi pillanat tiszta és józú mámoráról beszél, már nyilvánvaló, hogy aki így föl tudja bontani egy pillanat belső eseményét, annak ágát-bogát ilyen mesteri ráérzéssel tudja föl idézni, annak hatalma van a dolgok és a pillanatok fölött, vagyis író. „...és teljesen átadtam magam (...) annak a pillanatnak, amikor az emlékezet csuklani kezd, s azt sem tudja kimondani, hogy bocsánat, amikor a múlt lerázott súlyos bilincsei zajtalanul süllyednek el a nők hajának sötét mélységeiben, a valóság felszínén képződött könnyű sörhabban, a vér zabláival, a képzelet hajszálrácsaival egyetemben, amikor a szavak hímpora nem ragad az idő bütykös ujjaira, s a betűk pókjai nedvüket nem szívják ki, amikor az asztal fölött kinyújtott női karon a póruskráterekből kinőtt szőrpíherengetegben, mint az őserdei vad ugrásra készen, lapít egy kardször-agyaras fekete szemölcs, önmagát látva-lesve egy izzadtságsepp enyhén áttetsző hústükrében.” (97—98.)

Köszönöm — mondja erre a napi föladatok taposómalmából fölpillantó újságíró —, de tőlünk nem az önfeledt pillanatok mikrofilmjeit várja a lap, hanem cselekvésre ösztönző célszerű cikkeket. Nos, Domonkos elmélyülése a pillanatokban valóban költői munka, de azért nem egészen hermetikus. A parányi írás ugyanis azzal folytatódik és zárul, hogy az egyik lány elmeséli, valakinek megdöglöttek a malacai, pedig mindent elkövetett értük, bevitte a szobájába, az íróasztalára, de hiába — s végül az illető föl akasztotta magát.

A történet persze ezzel sem lesz célirányosabb, de az édeni pillanat és a pillanatot kibontakoztatni segítő leány különös története: a korpa, a disznóól, a kismalacok valami borzongató távolságra eszméltetnek. Micsoda képzelenség ebben a nagyvárosi miliőben ez a malacdöglésről szóló história! S az író, miközben megütözést színlel, napjaink egyik legnagyobb ellentmondására eszméltet: a szakadékra, mely társadalmunk átmeneti állapotában sorok és emberek között létezhet.

S ezzel Domonkos újságírói munkájának alapforrásához értünk. Regényeiből is tudjuk, hogy a társadalom perifériáján élő egzisztenciák mennyire érdek-

lik, s tudjuk, hogy nemcsak az egzotikum, hanem a mögötte rejlő emberi tartalmak iránt is fogékony. Ezek a cikkek szintén az élet fősodrából kirekedt emberekről szólnak: a szegénység, az otthontalanság, az alkohol, a cselelmúlt, a cigányélet és valamilyen rögeszme foglyairól.

Ahogy közelhajlik egy-egy figurájához, abban mindig van valami a botanikus tárgyilagos kíváncsiságából is, de az így rögzített vázlatokat nem titkolt együttérzés hatja át. Semmi kétség: Domonkost mély rokonszenv fűzi a néhez életű emberekhez. Avantgarde szeszélyeit ez az emberi melegség nemesíti meg és emeli a kimódolt bizarrságok fölé. A csavargónak bélyegzett medvetáncoltató cigány kiszolgáltatottsága és a jól öltözött úriember komisszája (*Medvetánc*), máshol az öleb és a kóborkutya rajzában kinyilvánított ellen- és rokonszenv nagyon is tételesen fejezi ki az említett szemléletet: nem lehet jó, aki nagyon konzolidált.

Ez azonban csak konzekvenciája szerzőnk írásainak, — tartalmuk sokkal gazdagabb. A legjobb lehetőségeket talán a *Dísztökök* példázza a legtisztábban. Arról van szó, hogy az író egyik barátja dísztököt árul a piacon. Az állománya négy-öt darab, de ő csak ezekkel törődik, noha több zsák krumpli is vesztegel az asztala alatt.

A furcsaság azonban nyomban érthetővé válik, amikor a barát a tökök szépségéről kezd beszélni. Ez már nem a praktikus élelmesség hangja, hanem szenvedély, mely valahol a rögeszme és a művészi megszállottság határán mozog. Az, hogy ez a rögeszme a dísztök iránti vonzalomban nyilvánul meg, groteszk fénytörést ad a szenvedélynek, de így is ott súlyosul benne az a baljós veszedelem, mely a szépség ígézetébe került emberre vár. Hogy aki kilép az élet praktikus szférájából, pokolra kell annak mennie. Ezt persze már a kritikus élezi ilyen határozottá. Az írásban éppen az a megejtő és izgalmas, hogy végig megmarad az eredeti közegben, s csak ilyen finom reflexióval sejteti meg az előbb körvonalazott mélyebb jelentést: „Mert mindig így kezdődik a dolog: egy dísztökkel a tenyérben. Egy apró, aranyárga dísztökkel vagy egy almával. Előlép egy szín a többi közül, és azt mondja: gyere! Tenyeredbe veszel egy formát, s váratlanul lüktetni kezd.” (92.)

Az előbbi mondatot meg kellene ismételnem, mert pontosan megnevezi azt a rejtélyt, mely az anyaggal, a témával történik, ha vérbeli művész veszi a kezébe: „váratlanul lüktetni kezd”. Nem véletlenül idéztem Kosztolányit méltató mondatokat e cikk elején: ő tudta így életre kelteni 5×20 centiméter terjedelemben a maga anyagát. Domonkos abban is hasonlít hozzá, hogy sokszor „semmiségből” hoz ki érdekes mozzanatokot. Az *eltűnt idő nyomában* például csak arról szó, hogy a szerzőt egy részeg ismerősének véli és földézi a közönsnek hitt emlékeket. Ahogy meg van írva, Kosztolányi is válalhatná.

Domonkos nemcsak tehetségéből él: meg is dolgozik azért, hogy ezek az apró írások érdekesek és eredetiek legyenek. Gyakran a földézett figura nevében beszél, máskor egy fiktív levél a közlésforma, a *Dísztökök*ben a szóban forgó figurához intézi szavait a veszedelemről, mely a szépség vonzásában érheti az embert. Némelyik életrajzjellegű monológból egész kis sorsvázlat kerekedik ki, máskor, például az unalomról szólva, a szenvedő kordivat epés bírálata — természetesen a dolgozó és nélkülöző szegények szemzőgéből.

Ennek a könyvnek az ismeretében sokkal törvényszerűbbnek érzem, hogy a regény pályázat legjobb művét Domonkos írta. Érthető, ha a kötet második

felében és harmadik harmadában olvasható riportokra, újságírói cikkekre és képzőművészeti bírálatokra a szokásosnál éberebben figyeltem: lássuk, mit gondol, mit mond ez a szerző, mikor közvetlenül beszél, mikor a művészetről gondolkodik és ítélt.

A riportszerű írások bizony gyöngék a többihez mérten: tényanyaguk szegényes, a bennük szereplő emberek csak jelzésszerűen ötlenek föl (*Muravidéken*), máskor, ha egy-egy figura a téma, vagy egy furcsa eset, mint a *Nanulában* vagy a *Bazookában*, nem tud kibontakozni, amit az író érdekesnek vél. Annál eleveőbb és szellemesebb *A realizmus diadala*, mely a férfiesendőség mulatságos leleplezésévé kerekedik, bár aligha készült ilyen szándékkal. A *Négy darab kréta* pedig mintája lehetne annak, hogy egy jellegzetes napi földadatot — szót emelni a muzsikások anyagi helyzete miatt — miként lehet egyéni emberi akcentussal előadni.

A képzőművészeti vonatkozású cikkek azonban az előzőknél is tanulságosabbak, értékesebbek. Az, hogy egy tehetséges író más művészeti ágban is tájékozott, csak szerencse. Domonkos azonban élni is tud ezzel az adottsággal. Jellemzéseiből alkotó és alkotás összefogott és idéző erejű képekben áll elénk. Amit ír, szakszerű és szépírói is egyben. Az ítélezéstől óvakodik, de jellemzései így is jó kalauzai a megismerésnek és a megértésnek.

Mértékét sohasem fogalmazza kiélezetten. Nyitott szemmel és megbecsüléssel nézi az értéket, legyen az újrealista vagy absztrakt. De azért van mértéke. Mikor *tárgy* és *jel* egyenértékűségéről mint követelményről beszél, az életteljességnek és a mélyebb értelemnek azt az igényét fogalmazza meg, amelyik regényeiben is érvényesül, s amely nélkül vagy földhözragadt naturalizmusban vagy vértelen absztrakciókban vész el az író. Mikor pedig a „lusta lelkek”-ről beszél, szemléletének magvát fordítja esztétikai érvekre. Ugyanazt az érzékenységet, mely máshol a nehéz életű emberek iránti rokonszenvenben és a könnyen érvényesülő ábrázolásában ölt formát. De túl is megy a konszolidáltság szokványos bírálatán, s az alkotás olyan eszménye nevében, mely mind a konzervatív szimplaságokkal, mind az avantgarde zagyvaságokkal szemben érvényes követelményt tartalmaz. „A »lusta lelkek« ideje köszöntött ránk — írja Dobó Tihamérnak. — A zavaros lelkeké a művészetben. Az éretlen, a tisztátlan, az ügyeskedő, az oktondi, a becsvágyó, a hebehurgya lelkeké, a tusbolondoké, a kaparászóké, a pénzhajhászóké.” S ugyanitt írja le, amit nemzedékéből — azt hiszem — még senki le nem írt, de aminek hiányát egész szépirodalmunk sínyli: „Munka, erőfeszítés, szorgalom (még most se nagyon merem leírni e szavakat) . . .” (136.)

Nagyon jó, hogy leírta. S nagyon jó, hogy ugyancsak egy képzőművészeti bírálatában az anyag akarataról, belső logikájáról: ész, érzelem és anyag küzdelméről, kölcsönösségéről beszél. A nyelv bizonyára engedékenyebb anyag, mint a kő, de a súlyos és gazdag élmény sohasem lehet annyira cseppfolyós, hogy mindent lehessen vele művelni. A jó mű az irodalomban is anyag és szándék küzdelméből terem, s mi bizony hajlunk arra, hogy e tényezők közül az előbbit lebecsüljük. Ezért jó, hogy egy avantgardistának számító tehetség figyelmeztet a kettő dialektikájára. S nem lehet véletlen, hogy egy tehetséges író teszi ezt. Olyan író, aki közel tud hajolni az emberhez, akinek „viszonya” van a természettel: szoros kapcsolata a valósággal, s bánni is tud a maga anyagával. Virtusának, amelyet az 5×20 centiméter keretében véghez vitt, bizonyára ez a végső magyarázata.